

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

* *

Ἡ πρώτη ἐντύπωση, ζωηρὴ καὶ βαθειά, ποὺ ἔχομε ἀπὸ κάθε ἑλληνικὸ κομμάτι εἶναι πὼς βλέπομε κάτι γερὰ ριζωμένο στὸν κόσμον τοῦτο, στὴ γῆ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς δὲν ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτόν· πρόκειται μόνο γιὰ τὸ γερό του ρίζωμα. Ἀπὸ κάθε ἑλληνικὸ αἰσθανόμαστε, σχεδὸν μὲ τὸ σῶμα μας, νὰ βγαίνει ἡ ζεστασιά τοῦ ζωντανοῦ. Ὁ τεχνίτης τοῦ θου καὶ θου αἰῶνα π.Χ., ποὺ ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ παραστήσει ζωὴ μὲ γεωμετρικὸ σχῆμα, δὲν κάνει ἀφαίρεση ἀπὸ τὴ ζωὴ παρὰ ἀντίστροφα θερμαίνει μὲ τὴν πνοή του καὶ τὸ σχῆμα: ἔχει ποῦ καὶ μὲ ποιὸ τρόπο θὰ μεταχειριστεῖ τὸ κάθε στοιχεῖο καὶ πὼς θὰ τὸ πλαισιώσει γιὰ νὰ εἶναι τὸ ἔργο του σημαδι (σύμβολο, ἂν προτιμάτε) ὀλόκληρου τοῦ κόσμου ποὺ αἰσθανότανε γύρω του καὶ μέσα του. Ὅταν οἱ ὄροι τῆς ζωῆς του ἀλλάζουν κατὰ τὸ τέλος τοῦ θου αἰ. καὶ ἡ γεωμετρικὴ αὐτὴ μορφή τῆς ἔκφρασης του ἔχει ἐξαντλήσει ὅλες τῆς τὶς δυνατότητες, γυρίζει κατὰ τὸν παραμυθένιο κόσμον τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς, πλουτίζεται μ' αὐτόν καὶ ἀμέσως σχεδὸν τὸν φέρνει στὸ μέτρο τοῦ δικοῦ του. Ἐχει ἀπειρη γοητεία τὸ θέαμα τοῦ δαιδαλικοῦ Ἑλλήνα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. καὶ ὕστερα ποῦ, χτεσινὸς ἀκόμη μαθητὴς, τολμάει τώρα τὰ πιὸ ἀπόκοτα ἔργα σὲ ὑπερφυσικὲς ἀναλογίες, μὰ γερὰ θεμελιωμένα στὴ φύση· ἔργα ποὺ τραβοῦν μαζί τους τὸν ἄνθρωπον ψηλὰ στὴν ἰδέα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ μορφή τοῦ θαυμασμοῦ του καὶ τοῦ σεβασμοῦ του γιὰ τὶς ἀναπάντεχες δυνάμεις τῆς φύσης, ὄχι τὴν ἔκφραση τοῦ τρόμου του. Καθὼς περνοῦν, ἀπανωτὰ μὲ ἔνταση καὶ χαλάρωση, τὰ χρόνια τοῦ θου αἰ., τοῦ ἀρχαϊκοῦ, ξανοίγει ὅλο καὶ καινούργια μυστικὰ τοῦ κόσμου του, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὸ πνεῦμα του ἀκονίζεται καταπληχτικά, ἡ ψυχὴ του καλλιεργεῖται ἀπὸ διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις· μὰ ποτὲ δὲν χάνει τὸν κόσμον τοῦτον ἀπὸ τὰ μάτια του. Ὅσπου εἶναι ὄριμος πιά γιὰ τὴν κλασσικὴ τριακονταετία (450—420 π.Χ.), ποὺ τὸ διαλεχτικὸ τῆς θαῦμα μόνο μὲ φτωχὰ δξύμωρα μποροῦμε νὰ τὸ διατυπώσωμε: ὄπου ἡ ἡρεμία εἶναι μορφή

φοβεροῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἀγώνα, ἡ καθολικότητα μορφή τῆς πιὸ πλούσιας ἀτομικότητας, ἡ ἰδανικότητα ἔκφραση τῆς πιὸ κοντινῆς πραγματικότητας. Δὲν κρατεῖ πολλὰ χρόνια τὸ θαῦμα αὐτό· ἡ μονόπλευρη ἐνδοσκόπηση τοῦ ἀτόμου ἐπικρατεῖ σὲ λίγο, καὶ στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους φτάνει ἔως τὴν ἐξέγερσίν του ἢ — τὸ ἀντίστοιχόν της — τὴν ἐγκαρτέρηση. Μὰ ὁ σύνδεσμος μὲ τὸν κόσμον δὲν κόβεται ἀκόμη: τὸ πάθος καὶ ἡ ἀγωνία, ἡ συστροφή τῶν ἑλληνιστικῶν ἔργων πηγάζουν ἀπὸ ἀγῶνα ποὺ γίνεται μέσα σὲ τοῦτον τὸν κόσμον ἢ μὲ τοῦτον τὸν κόσμον.

* *

Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὰ παραπάνω κιόλας, ὅτι ποτὲ δὲν λείπει ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἔργο ἡ ἰδέα: μὲ τὴ μιὰ ἢ μὲ τὴν ἄλλη μορφή, ἄλλοτε μὲ τὸ μέσο τοῦ σχήματος καὶ ἄλλοτε μὲ τὸ μέσο τῆς ἔκφρασης ἢ — στὶς πιὸ εὐτυχημένες ὥρες — ταυτίζοντας σχῆμα καὶ ἔκφραση, τὸ ἑλληνικὸ ἔργο δείχνει πάντα ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· σπανιότατα ἐπιτρέπει τὴν ἀπλή «αἰσθητικὴ» θεώρηση, γιὰτὶ συγκλονίζει τὸν ἄνθρωπον ὡς τὰ τρίορθα τῆς καρδιάς. (Πολὺ ἐπιπόλαια καὶ φτηνὰ κρίνουν ὅσοι — καὶ εἶναι πάντα σπουδασμένοι, λόγιοι — βρίσκουν ὅτι δὲν θερμαίνει τὴν ἑλληνικὴ τέχνη ἡ «μεταφυσικὴ ἀγωνία»). Ἀφετηρία του ὅμως δὲν εἶναι ποτὲ ἡ ἰδέα, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς, τὸ συγκεκριμένο, ποὺ ἔχει σίγουρον περίγραμμα καὶ σχεδὸν χεροπιαστό· καὶ αὐτὸ τοῦ χαρίζει τεράστια δύναμη. Ἐδῶ βρίσκεται μιὰ μεγάλη ἀντίθεση τῆς ἑλληνικῆς μὲ τὴν τέχνη τῶν νεωτέρων χρόνων. Στὰ ἔργα τῆς τελευταίας θὰ βροῦμε πάντα ἄμεση ἢ ἔμμεση πηγὴ τὶς ἰδέες. Ἄλλη μιὰ φορὰ δὲν πρέπει νὰ νομίσωμε ὅτι αὐτὸ χωρὶς ἄλλο εἶναι ἐλάττωμα. Μὰ τὶς μεγάλες τῆς ἐπιτυχίες ἢ νεώτερη τέχνη τὶς ἐκέρδισε (καὶ τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ καμάρι της) στὴν πάλη μὲ κιντύνους ποὺ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ δὲν τοὺς ἀντάμωσε πουθενά· γι' αὐτὸ ὅμως καὶ ἔπεσε συχνὰ χαμηλὰ καὶ οἰκτρὰ ὅσο ποτὲ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ. Βέβαια, καὶ ὁ ἰδεατὸς κόσμος τῶν ἀρχαίων ἔχει πάντα σύνορα, ὅσο καὶ ἂν τὰ ἐπλάτυναν οἱ βαθύτεροι νόες τους. Τὸ ἀληθινὸ ἀπειρο δὲν τὸ διανοήθηκε ποτὲ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνας. Ὁ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΝΕΚΡΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ
ΕΜΠΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ
(Από Ἀττική λήκνυθο τῆς Φειδιακῆς ἐποχῆς — Μόναχο)

χώρος όπου ζοῦν τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης δὲν ἐγνώρισε τίς τρεῖς διαστάσεις, ἀλλὰ μονάχα ἕξ περιστάσεις (πρόσω - ὀπίσω, ἄνω - κάτω, δεξιὰ - ἀριστερά). Μὰ τί θαυμάσιο φυλαχτὸ στάθηκαν γιὰ τὴν τέχνη τὰ πολύτιμα αὐτὰ σύνορα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέρατος. Ὁ Γκαίτε τὸ εἶδε πολὺ καθαρά, ὅταν ἔγραφε στὸν Herder: «οἱ ἀρχαῖοι παράσταναν τὴν ὑπαρξή, ἐμεῖς συνηθίζομε νὰ παρασταίνομε τὴν ἐντύπωση πὸν κάνει ἑκείνοι ζωγράφιζαν τὸ τρομερό, ἐμεῖς ζωγραφίζομε τρομερά ἑκείνοι τὸ εὐχάριστο, ἐμεῖς εὐχάριστα... ἀπ' αὐτοῦ βγαίνει ὅλη ἡ ὑπερβολή, ὅλη ἡ ἐπιτήδευση, ὅλη ἡ ψεύτικη χάρη, ὅλο τὸ ὄγκηρό· γιατί ὅταν ἕνας ἄνθρωπος δουλεύει τὴν ἐντύπωση καὶ γιὰ τὴν ἐντύπωση, δὲν πιστεύει ποτὲ ὅτι τὴν ἔκαμε ἀρκετὰ αἰσθητὴ»⁽¹⁾.

(1) Ἐπειδὴ, ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ

ἴδιον ὅτι ὁμοῦς ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχασε ποτὲ ἀπὸ μπροστά της τὴν ἰδέα, φαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο γεγονός: ἐνῶ ἡ στάση της ἀπέναντι στὴ ζωὴ ἦτανε πέρα - πέρα καταφατικὴ, δὲν ἐκιντύνεισε ποτὲ σοβαρὰ νὰ πινηγεῖ μέσα στὴν ἀμορφη πληθωρικότητα τῆς ζωῆς. Ὁ Herder ὑπερασπίζοντας τὴν Αἰγυπτιακὴ τέχνη ἀπέναντι στοῦ Winckelmann ἔγραψε μιὰ ὠραία φαντασία, πὸν δείχνει καὶ ὀξυδέρκεια ἀναπάντευη στὸν καιρὸν του: «Ἄν ἕνας Αἰγύπτιος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [τῶν «κλασσικῶν» αἰώνων τῆς Ἑλλάδας] ἔμπαινε σ' ἕνα ἑλληνικὸ Μουσεῖο θὰ τρόμαζε, θὰ ξαφνιζότανε καὶ ἴσως στὸ τέλος θὰ γύριζε ἀλλοῦ μὲ περιφρόνηση. Τί ἀνακάτωμα, θὰ ἔλεγε, τί θράσος! Ξιφομάχε, πόσην ὦρα θὰ ρίχνεσαι μπροστά; καὶ σύ, νεανία, πόσο θ' ἀπλώνεις τὸ χέρι στὸ στεφάνι; καὶ σύ, Ἀφροδίτη, ὀλοένα βγαίνεις ἀπὸ τὸ λουτρό; καί σεις, παλαιστὲς, δὲν ἐνικήσατε ποτέ; πόσο ἀλλιώτικα σ' ἐμᾶς! Ἐμεῖς παρασταίνομε ἑκείνο πὸν διαρκεῖ αἰώνια, τὴν στάση τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἱερῆς σιωπῆς».

Δίκαιο θὰ εἶχεν ὁ Αἰγύπτιος (καὶ ὁ Herder ἔμπηκε καλὰ μέσα στὸν κόσμο του) νὰ σαστίσει μπροστά στὰ ἀπεικάσματα τῆς ρευστῆς ζωῆς· μὰ ἔτσι δὲν μπορούσαν νὰ προσέξει πόσο τεράστιο ἦταν τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἑλληνα, πὸν δὲν ἐσάστισε μπροστά στὸν κοχλασμό τῆς ζωῆς τῆς Ἰδίας. Πρῶτος αὐτὸς στὴν ἱστορία ἐνίωσε πὸς

τέχνη, συχνὰ θὰ μελετοῦμε τὰ σεβαστὰ αὐτὰ ὀνόματα (προπάντων ἄς μὴ λησμονοῦμε ποτὲ τὸ ἅγιο ὄνομα ἑνὸς μάρτυρα τῆς πνευματικῆς ἱστορίας, τὸν Hölderlin, πὸν ἀγάπησε θερμὰ καὶ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τοῦ 1770), ἡ σωστὴ ἱστορικὴ προοπτικὴ ἐπιβάλλει νὰ θυμούμαστε καὶ τὰ παράξενα λόγια τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου τῆς Πρωσσίας: ἀπαντώντας στοῦ Βολταίρου, πὸν εἶχε συνηγορήσει γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Ὁρλωφικά (1770) καὶ προσπαθῆσει νὰ τὸν συγκινήσει μὲ τίς ἀναμνήσεις τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας, τοῦ γράφει ὅτι «τὸ ἐπικὸν αὐτοῦ ποίημα *Henriade* ἀντικατέστησε τὴν Ἰλιάδα, αἱ τραγωδίαι του τὰς τοῦ Σοφοκλέους, τὰ ἱστορικὰ συγγράμματά του τὰ τοῦ Θουκυδίδου, ἡ δὲ φιλοσοφία του εἶναι πολὺ ἀνωτέρα τῆς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ζήνωνος...

ή αδιάκοπη αλλαγή, πού είναι γνώρισμα της ζωής, φαινομενικά μονάχα είναι άμορφη και άπταστη. Οί άλλοι, πριν και ύστερα από τους Έλληνες, τρόμαξαν από τις ατελείωτες μεταμορφώσεις της και μόνη βοήθεια για να τις αντιμετωπίσουν βρήκαν τὸ να μὴ τις βλέπουν. Ὁ Έλληνας, μόλις ἐκατάλαβε και εἶπε « ναι! » στὸ γεγονός της αλλαγῆς, βρήκε ἀμέσως και τὸ νόμο της λειτουργίας της. Ἔτσι μπόρεσε πρῶτος αὐτός (και, ὡς τὰ χρόνια της Ἀναγέννησης, μόνος) να ἀδραξεί και να παραστήσει τὸ πὸ ἀπιαστὸ πρᾶγμα, τὴν κίνηση, με τὸ μέσο τοῦ ρυθμοῦ. Ἔχομε ξεχάσει τελευταία (ἐπειδὴ ἔχομε χάσει ξανά και τὸ πρᾶγμα) ὅτι ὁ ρυθμὸς ὄχι μόνον δὲν ταυτίζεται (οὔτε ἐτυμολογικά) με τὴ ρευστότητα, με τὸ ἄμορφο κυμάτισμα, μὰ εἶναι ἴσα-ἴσα τὸ ἀντίθετό του: σημαίνει ἴσα-ἴσα τὸ σταθερὸ στοιχείο πὸ ὑπάρχει μέσα σὲ κάθε ροή—και σ' αὐτὰ τὰ κύματα της φουρτούνας—πὸ τὴν ἀρθρώνει και πὸ δίνει σχῆμα στὴν κίνηση. Μὰ οἱ Έλληνες ἐνίωσαν γρήγορα τὴ διαλεχτικὴ αὐτὴ της κίνησης και δὲν τὴν ξέχασαν ποτὲ πιά: ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ ἔπλασαν τὸ δισκοβόλο δὲν ἐδείλιασαν μπροστὰ σὲ κανένα θέμα. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ νόμου τοὺς ἐχάρισε τεράστια ἐλευθερία, ἀνέλπιστη για τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Και ἀφοῦ ὅ,τι εἶναι ὁ ρυθμὸς για τὴν κινούμενη ζωὴ εἶναι τὸ σχῆμα για τὴν ἀκίνητη, εἶναι φανερό πὸς ὁ σπόρος για τὴ θαυμάσια ἐκείνη ἀνθιση εἶχε δείξει κιόλας με τὴ γεωμετρικὴ τέχνη τὴ πλούσιες δυνατότητες ξετυλιγμοῦ ἔκρηβε μέσα του. Βεβαιωνόμαστε ἄλλη μιὰ φορὰ πὸς ἡ πνευματικὴ της ἑλληνικῆς τέχνης, χτῆμα και δημιουργῆμα ἀνθρώπων, πὸ ἔβλεπαν τὰ σύνορα της δύνாமῆς τους μὰ εἶχαν ἐμπιστοσύνη στὸν ἀνθρώπο, τὴν ἐπροφύλαξε ἀπὸ τὸν κίντυνο να σκλαβωθεί ἢ στὴν ὄξω νοῦ χλιδὴ της Ἀνατολῆς ἢ στὰ πέτρινα μαθηματικά τῶν Αἰγυπτίων.

* * *

Ὅλα τὰ χαρακτηριστικά της ἑλληνικῆς τέχνης, πὸ μερικὰ ἀπὸ τὰ πὸ σπουδαία της εἶδαμε τώρα, φανερώνουν και ἐκ τῶν ὑστέρων, με τὸ ἀποτέλεσμα, σὲ ὅποιον δὲν τὸ ξέρει ἀπὸ τὴν ἐξέταση της ἱστορικῆς της

πορείας, πὸσο ὀργανικά ξετυλίχτηκε ἡ ζωὴ της—τόσο πὸ να βάζει ὀλοένα τοὺς ἱστορικούς σὲ πειρασμὸ να τὴ συγκρίνουν με τὴ ζωὴ ἑνὸς φυσικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐνῶ κάθε φορὰ ἀποδείχτηκε πὸς ἡ σύγκριση αὐτὴ δὲν ἐρμηνεύει τίποτε, και μάλιστα συγχίζει. Καταλαβαίνομε ὁμως τὸν πειρασμό τους, ὅταν σκεφτοῦμε πὸς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη πέρασε ὅλες τις δυνατές φάσεις της

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΣΤΗΛΗ ΜΙΚΡΗΣ ΚΟΡΗΣ
(Ἔργο Παριανοῦ γλύπτη, 440 π.Χ.—
Μητροπολιτικὸ Μουσείο Ν. Ὑόρκης.)

ζωῆς στὴ σειρά, χωρὶς πηδήματα, ἄλλοτε μὲ ἀργὸ καὶ ἄλλοτε μὲ γρήγορο ρυθμὸ, πραγματοποιώντας ἔτσι μιὰν ἀκαταμάχητη λογικὴ, ἔχοντας ὅμως καὶ τὴ χάρη νὰ λείπει μὲ κάθε τῆς μεταμόρφωση σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ καινούργιο καὶ ἀπροσδόκητο. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ξετυλιγμοῦ τῆς τῆς δίνει πάλι μοναδικὴ θέση ἀπέναντι σ' ὅλες τὶς ἄλλες καὶ στὴ νεώτερη εὐρωπαϊκὴ. Ὁχι πῶς ἡ τελευταία αὐτὴ, ἂν τὴν πάρουμε ἀπὸ σύνολό τῆς, παρουσιάζει παραλόγια πηδήματα ἢ ἀκατανόητα κενά. Μὰ ἄλλα ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος τὰ ὄρια τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς οἰκονομῆς ἐπλάτηναν σιγά-σιγά ὡς τὸ «ἄπειρο» καὶ εἶναι φυσικὸ ὅτι μὲ τὶς καινούργιες συνθῆκες, γεμάτες ἄλλους κιντύνους καὶ ἐλπίδες, κανένας λαὸς δὲν μποροῦσε νὰ ἐκπροσωπήσει ἕνα πρόβλημα σ' ὅλες τὸν τὶς φάσεις καὶ ὅτι κάθε μέλος τῆς κοινότητος τοῦ πολιτισμοῦ ἔδινε θέλοντας καὶ μὴ κάθε φορὰ τὴ θέση του σὲ ἄλλο. Ἡ ἐξήγηση ὅμως αὐτὴ δὲν ἀλλάζει τὸ γεγονός, ὅτι μόνο ἡ ἑλληνικὴ τέ-

χνη χαρίζει ὡς τώρα τὸ θέαμα τοῦ οργανικοῦ, κλειστοῦ, ἀρκετοῦ στὸν ἑαυτό του συνόλου.

* * *

Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀφοριστικὴ καὶ ἑλλειπτικὴ μορφή πού, χωρὶς νὰ τὸ θέλω καὶ ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἀνάγκη, πήραν οἱ παραπάνω γραμμές, θὰ δώσει λαβὴ σὲ παρεξηγήσεις, πολὺ εὐκόλες στὶς ἡμέρες πού ζοῦμε τώρα καὶ ἐπικίντυνες. Μὲ παρηγορεῖ ἡ ἰδέα ὅτι τὸ νὰ παρεξηγηθοῦν τὰ δικὰ μου λόγια εἶναι στὸ κάτω-κάτω μικρὸ κακό. Κέρδος ἀντίθετα μεγάλο εἶναι ἂν τὰ λόγια αὐτὰ δώσουν ἀφορμὴ νὰ ξαναθυμηθοῦμε στὶς ἡμέρες πού τώρα ζοῦμε κάποιες μόνιμες ἀξίες, πὺν πρώτη ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τοὺς ἔδωσε τὸ αἷμα τῆς ζωῆς· πὺν μπορεῖ νὰ τὶς ἐξέχασε συχνὰ ἡ ἀνθρωπότητα, στὴν πραγματικότητά ὅμως δὲν τὶς ἔχασε ποτὲ πιά: τὴν ἀπόλυτη, χωρὶς καμμιά ὑπεκφυγὴ, εὐλικρινεῖά τῆς — ἀποτέλεσμα τοῦ σεβασμοῦ πὺν αἰσθάνεται ἡ ἀτομικὴ συνείδηση πρὸς τὸ ἀντικείμενο, πρὸς τὸν «ξυνὸν λόγον».

Χ. Ι. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

*Δὲ χάθηκες, μὰ κι' οὔτε θὰ χαθεῖς
Κι ἄς ἔρθουν πάλι οἱ Πέρσες καὶ οἱ Λατίνοι.
Δὲν εἶσαι κάστρο γιὰ νὰ πατηθεῖς·
Εἶσαι τὸ φῶς, Ἑλλάδα, πὺν δὲ σβήνει.*

ΛΕΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΑΣ

